

УДК: 94:316.343"653"(497.11)
94:355.3(497.11)"13"

**М. А. Никола
МИНОВИЋ**
историчар
Чачак

„ВОЈСКА“ КАО РАБОТА ЗАВИСНОГ СТАНОВНИШТВА

АПСТРАКТ: У раду ће бити речи о обавезама зависног становништва обухваћеним термином „војска“. Работица под овим именом налази се у значајном броју средњовековних манастирских повеља. Како писани извори садрже само помен, као и то да су манастирска властелиништва била ослобођена ове обавезе, без дејалних обавештења, интениција овог рада биће да расветли на који су то начин феудални подложници били дужни да учествују у војним походима и одбрани земље. Узгред, биће речи и о дажбинама у напури и новцу које је зависно становништво морало да даје за рачун владара, а у војне сврхе.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: војска, зависно становништво, властелина, владар, властелиништва, оружје, дажбине, повеље, Душанов законик

У раним раздобљима средњег века дужност сваког способног члана заједнице била је да ефикасно рукује оружјем. Сви одрасли мушкарци, без обзира на друштвени положај, морали су бити вични борби. Опстанак у свету несигурности зависио је од вештине ратовања. У том периоду Срби су још увек били варварски народ, а њихово војно уређење било је племенско.¹ Племенску војску водио је жупан са титулом војводе.² У унутрашњем устројству војска је била подељена по декадном систему, што је вероватно врло рано преузето од Византије.³ У

[1] Андрија Веселиновић, „Војска“, у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 99–102; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, у: *Приватни животи у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Clio, 2004), 219.

[2] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102; Исти, *Држава српских десјоша* (Београд: Војска, 1995), 152. У средњем веку у српским земљама војником се звао свако ко је учествовао у војним походима или вршио војну службу. Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањини и Лазаревићи и српска средњовековна државност*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004), 235.

[3] У време великог жупана Стефана Немање најмања јединица бројала је десет војника, а њом је командовао десетник. Већа

време династије Немањић војска почиње да се организује у оквиру наследних властелинских поседа (баштина), као и пронија, не-наследних поседа које је за војну службу додељивао владар.⁴ Војска се делила на

јединица имала је педесет војника, а командовао јој је педесетник. Следећи по степену био је састав од сто војника којим је командовао сатник. Већа од ње била је формација од хиљаду војника којом је командовао тисућник. Никола Стијеповић, *Српска феудална војска са крајњим уређењем војне историје* (Београд: Војно дело, 1954), 23; Андрија Веселиновић, *Држава српских десјоша*, 155; Исти, „Војска“, 99–102; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 219.

[4] *Баштина* је термин који је означавао очевину, односно очинско наслеђе. Војном службом властелин је стицао право на трајно власништво баштине. Власник баштине био је дужан да плаћа соће и да „војује војску“, о чему сведочи 42. члан Душановог законика. Сигурност и неприкосновеност баштина наглашени су у 40. члану Законика. Баштину је владар могао одузети само за почињену „неверу“. За тај преступ ишло се пред владарев суд. Може се слободно рећи да се на властелинској баштини темељно феудални систем у српским земљама средњег века. Раде Михаљчић, Сима Ђирковић, „Баштина“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 31–33.

Пронија је термин који је у Византији од XI до XV века означавао облик условног власништва над земљом или било којим извором прихода, чији је корисник уживао све приходе проније уз обавезу обављања војне службе цару. Први помен проније на тлу српских земаља среће се у повељи краља Стефана Уроша II Милутина манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља из 1299/1300. године. Од тада се овај систем устаљује у држави Немањића, као и државама које су настале након гашења ове

пешадију и коњицу, с тим да је оклопљена коњица имала далеко значајнију улогу.⁵ Од времена великог жупана Стефана Немање српски владари ангажују и најамничке трупе.⁶ Врховно вођство у рату имао је владар, чије је основно овлашћење садржано у праву да подигне сваког способног човека под оружје.⁷ Од владара је било очекивано да буде способан да води војску.⁸ То је био случај у раном раздобљу средњег века, док се у позном то унеколико изменило (владар је команду могао да повери неком из редова крупне властеле који би у тој ситуацији добио титулу војводе или великог војводе).⁹ Међутим, како тема овог рада није војска у најширем смислу те речи, више пажње ће бити посвећено улози и значају зависног становништва у војним пословима, тј. колико су учешћа узимали у истим и какве су све „рабоије велике и мале“ имали према владару по питању војне службе

У сачуваним изворима подаци о ангажовању нижих слојева у рату веома су штурни. Зависно становништво је могло имати посредно и непосредно учешће у војним активностима. Посредно учешће састојало се од тога што су својим радом економски обезбеђивали властелина који је на тај начин могао да приушти куповину врло скупе ратничке опреме (коњ, оклоп, оружје).¹⁰

династије. Божидар Ферјанчић, „Пронија“, у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 589–591.

[5] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102.

[6] Исти, *Држава српских десиоша*, 178–186; Сима Ћирковић, „Рат и друштво: најамници и њихова цена“, у: *Рабоишници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана*, уредник Властимир Ђокић (Београд: EQUILIBRIUM, 1997): 349–366; Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 226–232.

[7] Сидни Пеинтер, *Историја средњег века (284 – 1500)* (Београд: Слио; Бања Лука: Глас српски, 1997), 75.

[8] Смиља Марјановић-Душанић, „Владар као ратник“, *Зборник Филозофској факултета у Београду* 16 (1989): 145.

[9] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102. О томе сведоче 116. и 129. члан Душановог законика. *Душанов законик*, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010), 98, 101.

[10] О опреми српских ратника средњег века детаљније видети у: Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику* (Београд: Научно дело, 1957); Иван Божић, „Коњ добри и оружје (Уз члан 48. Душановог законика)“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке 13–14* (1959): 85–92; Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 195–199; Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 237–240; Марко

Тиме што је био економски збринут, властелин је био слободан да се у потпуности посвети вежби оружјем и усавршавању ратне технике.¹¹ Као што је већ наглашено (напомена број 4), баштински поседи били су изузети од сталих работа и давања (осим соћа) да би сва расположива средства била употребљена за набавку војне опреме.¹² Рат је био основно и једино занимање властеле у средњем веку.¹³

С друге стране, манастирски метоси били су ослобођени војске, што је често санкционисано повељама владара и властеле.¹⁴ То је у великој мери негативно утица-

Aleksić, *Mediaeval swords from southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century* (Belgrade: Dedra, 2007); Esad Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo: Univerzitet, 2014), 11–63.

[11] Потврда овоме је повеља властеличињу Иванку Пробиштитовићу издата од стране цара Стефана Душана, где стоји: „И ослободи ја царство ми да немају ниједне рабоије царства ми ни мале ни велике, ниши да им је неко давање ни соћ, ни ђриселцие ниши било који друић ђорез, само да су слободни, ђрсио рекавиши од свеиа, ниши да траг са њима има некој мейоха или ђрицлашќа, нећо да су ослобођени са милошћу царства ми.“ Поменути Иванко је царевом наредбом био ослобођен свих работа и давања, па чак и соћа, тако да је све приходе са имања могао да употреби за набавку опреме за рат. Владимир Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличињу Иванку Пробиштитовићу“, *Сћари српски архив* 8 (2009): 75.

[12] Соће је била дажбина коју је зависно становништво плаћало српским владарима. Први пут се јавља у време краља Стефана Уроша II Милутина. У документима се среће и под термином *доходак царски*. Овај терет падао је на сеоско становништво које се бавило земљорадњом, а на име овод пореза давали су или један кабао жита или једну перперу (једна перпера је износила 12 сребрних динара). Рокви за плаћање соћа били су или Божић или Митровдан. Ово је свакако представљало значајан приход за српске владаре током XIV и XV века, али и велико оптерећење за народ. О соћу видети у: Иван Божић, *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановог законика Раковачкој рукојиса)* (Београд: САНУ, 1956); Сима Ћирковић, „Један помен соћа на Пелопонезу“, *Зборник радова Византолошкој инстџиушћа* 7 (1961): 147–151; Милош Благојевић, „Соће“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 683–685; Милош Благојевић, „Соће – основни порез средњовековне Србије: једна перпера или кабао жита“, *Глас САНУ СССРС*, књ. 11 (2001): 1–44.

[13] О свим радним обавезама зависног становништва у српским земљама средњег века и значењу термина „рабоије велике и мале“ детаљније видети у: Милош Благојевић, „Работе велике и мале“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ћирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 609.

[14] Сачуван је значајан број докумената издатих манастирима у којима се исти ослобађају војске. У највећем броју повеља у којима се јавља ова работа наглашено је да манастирима није „ни војске“, а далеко мање среће се формулација „га не војуу војске“. Узгред, треба поменути да у одређеном броју повеља није записано да су манастири ослобођени војске, али нема места сумњи да је исти случај био са њима. Franz Mikosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (Viennae: Apud guilelmum Braumuller, 1858), 17, 121, 135; Стојан Новаковић, *Законски сћоменици српских држава средњег века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912), 424, 455, 466, 470, 473, 486, 520, 529, 577, 580, 582, 590, 660, 680, 707, 720; Алек-

ло на војну моћ државе, јер су манастири били велики поседници имања, па су ове повластице ограничавале број људи који је могао бити стављен под оружје.¹⁵ Ипак, на метосима је било војника, а сваки од њих је морао „*да работи цркви у војнички закон*“¹⁶, уз обавезу да буде „*веран цркви*“.¹⁷ Треба ипак имати на уму да је црква била снажан идеолошки фактор у средњем веку који је помагао учвршћивању владара и његове династије на власти, па не чуди што су манастири добијали многе повластице и олакшања, укључујући и то што њихови људи нису морали „*војску да војују*“.¹⁸

Војна обавеза трајала је колико и војни поход. Претпоставља се да он није трајао

сандар Соловјев, *Одабрани сјоменици српској љава (од XII до краја XV века)* (Београд: Геца Кон, 1926), 29, 68, 134; Александар Соловјев и Владимир Мошин, *Грчке повеље српских владара* (Београд: Српска краљевска академија, 1936), 115; Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Свештоарханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003), 112; Марко Шуица, „Повеља кнеза Лазара којом се Хиландару прилаже црква Ваведена Богородичиног на Ибру“, *Сјари српски архив 3* (2004): 112; Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама* (Београд: САНУ, 2006), 16, 41, 116; Жарко Вујошевић, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потолину“, *Сјари српски архив 5* (2006): 119; Драгић Живојиновић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сјари српски архив 7* (2008): 63; Исти, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сјари српски архив 7* (2008): 77; Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиругу у Хрусји поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сјари српски архив 13* (2014): 43; Марија Копривица, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру“, *Сјари српски архив 13* (2014): 150; Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сјари српски архив 13* (2014): 188.

[15] Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 161; Исти, „Војска“, 99–102.

[16] Примера ради, у повељи краља Стефана Уроша II Милутина издатој манастиру Св. Ђорђа Скоропостижног код Скопља среће се извесни Манота који је био подложен манастиру и дужан „*да работи у војнички закон*“ уз привилегију „*да му се коњ не шовари и шовар да не води*“, што значи да је био ослобођен обавезе поноса, а што посредно упућује на закључак да је реч о коњу намењеном за рат. Земља коју је Манота држао била је пронијарска, а не баштинска. Све ово важило је и за Калођурђа који се јавља у истој повељи, с тим да је он земљу држао као баштинску. За разлику од ове двојице, за извесног Хранчу је наглашено да је „*црквени војник*“, док је за претходну двојицу речено да су дужни „*да работију Свештому Георију у војнички закон*“. Ово нису једини подаци о црквеним војницима, али је непотребно да их даље набрајамо. Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 614, 615, 619; Раде Михаљчић, *Закони у сјарим српским исјравама*, 140; Исти, „Војнички закон“, *Зборник Филозофској факултету у Београду 12–1* (1974): 305–309; Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, 237–238.

[17] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњеј века*, 625.

[18] Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 161.

дуже од три месеца.¹⁹ То је нарочито било важно за зависно становништво, које је пратило свог господара на ратиште, јер није могло дуго да одсуствује са својих имања, јер би на тај начин угрозило процес производње и у великој мери оптеретило властелинство.²⁰

Величина одреда под оружјем који је властелин водио у поход зависила је од две битне чињенице – обима поседа којим је управљао и његовог богатства. Због тога је успех мобилизације зависио од броја мушких становника, развијености заната везаних за производњу оружја, трговачких токова итд. Сваки властелин је у рат водио само део поверених му људи, бирајући их највероватније према оданости, спретности руковања оружјем, физичкој снази. Након завршетка ратног похода, властела и људи у њиховој пратњи враћали су се својим кућама, где су настављали свакодневни живот.²¹

Није могуће тачно утврдити које су то категорије зависног становништва биле у обавези да учествују у војним походима, јер извори по том питању остају неми. Међутим, може се претпоставити да су то били они феудални подложници који су имали мање и лакше обавезе у односу на неке друге (сокалници, власи – нарочито они због транспорта опреме и неопходних намирница), као и они са знањем и вештином потребним на сваком војном походу, попут ковача и оружара. У ратним окршајима оружје се лако могло оштетити, па су људи ових умећа увек били добродошли у војним таборима.²² Нема сумње да је сваки властелин водио барем једног ковача или оружара са свог поседа који се бринуо да оружје увек буде оштро и исправно.

[19] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102.

[20] Теодор Тарановски, *Историја српској љава у немањихкој држави* (Београд: Службени лист СРЈ, 1996²), 55; Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011), 245.

[21] Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 222–223. Коришћење оружја било је заступљено и на народним играма и весељима као вид вежбе и тренинга, али и забаве. Стојан Новаковић, *Сјара српска војска* (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893), 97–98.

[22] Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша*, 156.

Непосредно учешће зависног становништва у војним акцијама било је од велике важности, јер су били задужени за многобројне сегменте без којих ниједан поход није могао бити успешан. Може се претпоставити да су бројчано чинили значајан део војске.²³ Старали су се око транспорта ствари (хране за људе и коње, оруђа, резервног оружја итд.). Због тога што су били велики поседници коња, најлогичнији закључак је да су ове работе извршавали власи.²⁴

Приликом путовања, војска је на одређеним местима морала да коначи, а за то је било потребно уредити логор, па не треба сумњати да су то обављали људи у пратњи властелина. Ако није коначила у логорима, војска је застајала у селима кроз које је пролазила. То је било огромно оптерећење за села, нарочито она сиромашна, на шта указује и народна пословица „Тешко земљи куда војска њрође“. Селјаци су били дужни да војницима обезбеде коначиште и намирнице, али и воду и храну за њихове коње (ова давања била су позната под терминима *оброк* и *џозоб*).²⁵ Да би заштитио села, нарочито она на прометним путевима, цар Стефан Душан је у Законик унео члан 135. који гласи: „Војска која иде њо земљи царевој, иде засџане у којем селу, друџа која за њом иде, да се не заусџавља у џом селу“.²⁶

[23] Требало би нагласити да војске у средњем веку нису биле бројне, јер их је било тешко издржавати. Константин Јиречек, *Историја Срба II* (Београд: Научна књига, 1952), 107.

[24] Константин Јиречек, *Историја Срба II*, 107.

[25] *Оброк* је била обавеза давања хране владару, његовој пратњи и службеницима, а у најстарије време и властели, па и гостима (трговцима). Манастири и њихови људи најчешће су били ослобођени овог давања, мада је и ту било изузетака. Чланом 133. Душановог законика било је прописано следеће: „Поклисар који иде из џуђе земље к цару, или од цара ка својој џосџодару, иде гође, у чије било село, да му се чини часџ, да му свеџа буде довољно; али да руча или вечера, џа да иде даље у друџа села.“ Душанов законик, 198. Детаљније о оброку видети у: Милош Благојевић, „Оброк и приселница“, *Историјски часопис 18* (1971): 165–188; Исти, *Србија у доба Немањина* (Београд: Вајат, 1989), 48; Исти, „Оброк“ у: *Лексикон срџској средњеј века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 458; Исти, *Срџска државностџ у средњем веку*, 249. *Позоб* је била обавеза давања зоби (овса) и сена коњима владара и његове пратње. Манастирска имања била су ослобођена ове дажбине. То је било значајно давање, јер је осигуравало храну владаревим коњима преко потребним за рат. Милош Благојевић, *Оброк и џриселница*, 165–188; Исти, „Позоб“ у: *Лексикон срџској средњеј века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 535.

[26] Душанов законик, 199.

Цар је на овај начин штитио села од превеликог терета који је војска могла да направи, не само због економске штете, већ и због насиља над становништвом (нарочито женама) коме је војска одувек била склона.

Док су време проводили у логору, зависни људи у пратњи властелина могли су као задужење да имају уређење логора, бригу око коња, чишћење оклопа и оружја, опскрбу намирницама (ако их нису довољно понели), справљање хране.²⁷ Властела је све време и снагу морала да посвети вежбању и борби, па није било згодно да се брине око горе поменутих ствари.²⁸

Када су ратна дејства отпочињала, зависно становништво је чинило лако наоружану пешадију или стрелце или је било прикључено разним помоћним службама (нпр. помагали су рањенима).²⁹ Како због имовног стања нису били у прилици да приуште оружје које је поседовала властела, њихова реална снага није могла бити велика, али су својом бројношћу давали привид моћи.³⁰ Поред опремљености елементарним наоружањем, ови одреди били су неувежбани и недисциплиновани.³¹ Од људи без икаквог или слабог војног искуства није се могло очекивати да буду ударна песница у току битке, па су они најчешће били само пратња или помоћни одреди „Људима од заната“.

Зависно становништво је узимало учешћа и у дефанзивним ратним дејствима, браћећи на тај начин свој и живот својих породица, као и имања, усева и стоку. У средњем веку постојао је ратни обичај да се пустоши непријатељска територија тако што су уништавани воћњаци, виногради, засејана

[27] О исхрани војске на походима мало се зна. Поред пшеничног и ражаног хлеба, прављена је и врста тврђих погача која је погодвала за војску у покрету. Коришћени су и месо, најчешће од оваца и коза, као и млечне прерађевине. Нарочито је за дуга путовања погодовало усољено месо. Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 233.

[28] Сидни Пеинтер, *Историја средњеј века (284 – 1500)*, 49.

[29] Андрија Веселиновић, „Војска“, 99–102.

[30] Ваља имати на уму једну битну чињеницу у вези са средњим веком – величина неке војске више је била ствар процене, него што се тачно бројило [Јованка Калић, *Срби у џозном средњем веку* (Београд: Завод за уџбенике, 2012), 70].

[31] Сидни Пеинтер, *Историја средњеј века (284 – 1500)*, 83.

поља, спаљиване куће и помоћни објекти, одвођена је стока или је убијана.³² У таквим тренуцима природно је очекивати да су сељаци узимали оруђа или оружја која су им била на располагању и да су бранили своју имовину, али и животе. Закон јачег наводио је све људе да науче како да се сами бране. Свако имање поседовало је секире, косице итд. који су могли да послуже у самоодбрани. Такође, није искључено да су сељаци имали и неко примитивније и јефтине оруђа попут батине, праћке, лука и стреле, а понеки можда и копље.³³

Као што су сељаци бранили своје куће и усеве, тако су власи штитили своју имовину, тј. своја стада. Тако у Бањској хрисовуљи (у *Закону Влахом*) стоји: „... а у зло време и војник и ћелашор да иду к овцама“.³⁴ Војници су, пролазећи неким крајем, локалном живљу отимали стоку, клали је или просто одводили са собом.³⁵ Због тога су, попут сељака, и власи у немирно време морали да чувају оно што им је од имовине било највредније. Поред свега наведеног, зависно становништво је имало и обавезу да зида и чува градове (работе познате под именом *прагозиданије* и *прадобљуденије*).³⁶

У дефанзивно ратовање може се сврстати и обавеза *јошечиче* која је подразумевала потеру за разбојницима, тј. пљачкашима, па су сељаци и у овоме имали значајну улогу.³⁷ У средњем веку крупна

и ситна властела широм Европе била је склона разбојништву и пљачки.³⁸ У временима пометње и слабе централне власти нису презали ни од напада на своје суседе, највероватније водећи са собом и одређени број сељака, а углавном су пљачкали туђу имовину. Нарочито су трговци били погодни за пљачку, јер је њихова роба представљала увек пожељан плен. Да је владарима био познат менталитет властеле сведочи и део из Бањске хрисовуље, где је краљ Стефан Урош II Милутин одредио: „... и дојде се не обреју ѿајшије црковнии, да су им и их дейи ѿо них у башшину в'сејда“.³⁹ Међутим, није само властела учествовала у пљачки, већ су то чиниле и остале категорије становништва. Због тога се неколико чланова Душановог законика бавило овим питањем (чланови од 145. до 150).⁴⁰

Велики значај у средњем веку имале су *крајишка* и *заманичка* војска. Главни задатак крајишке војске био је да спречи упад и пљачку непријатељских трупа.⁴¹ Сви расположиви људи једног крајишта били су у обавези да се прикључе крајишкој војсци када би се указала потреба.⁴² У мирнодопско доба људи дужни да служе у крајишкој војсци вероватно су време проводили код својих кућа обављајући свакодневне работе, а само повремено, и то на смену, обављали су војну дужност.⁴³ У XV веку, у време константног „страха од Турака“, срп-

[32] Константин Јиречек, *Историја Срба II*, 109.

[33] *Исто*, 107–108.

[34] Раде Михаљчић, *Закони у сшарим српским исџравама*, 147. Војници су припадали групи влаха-сточара, а бавили су се узгајањем и чувањем манастирских коња. Доносили су сир са планине, а у немирно време су чували ситну стоку. *Ћелашори* су били власи-сточари чије је задужење било чување ситне стоке и прерада вуне. Заједно са власима војницима доносили су сир са планине, а у немирно време су чували овце (*Исто*, 187, 217).

[35] Ђуро Тошић, „Сточарство у средњовековној требињској области“, *Историјски Гласник 1–2* (1995): 41; Исти, *Требињска област у средњем вијеку* (Београд: Историјски институт САНУ, 1998), 165.

[36] Детаљније о значењу ових термина видети у: Марко Шуница, „Градобљуденије“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 125; Исти, „Градозиданије“ у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 125–126.

[37] Андрија Веселиновић, *Држава српских десјоша*, 163; Исти, „Војска“ 99–102.

[38] Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, 240.

[39] Стојан Новаковић, *Законски сјоменици српских држава средњег века*, 625. Узгред, *шаш* је термин који је у средњем веку означавао лопова који се крађом бавио као професијом. Биљана Марковић, „Тат“, у: *Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 726–727.

[40] *Душанов законик*, 204–207.

[41] О обавезама крајишке властеле говоре чланови 49. и 143. Душановог законика. *Душанов законик*, 84, 105.

[42] Андрија Веселиновић, *Држава српских десјоша*, 189. Сачуван је податак о успешности крајишке војске из 1380/1381. године, упамћен као *Црејов бој*. Тада је властелин Цреп Вукославић успео да порази један турски одред у Петрушком крају, код Дубравнице, и тако спречи пљачку и харање на источним границама Моравске Србије. Детаљније о овом упаду видети у: Јованка Калић, *Срби у јозном средњем веку*, 66; Марко Шуница, *Вук Бранковић. Славни и велможни јосјодин* (Београд: Еволута, 2014), 81. О крајиштима детаљније видети у: Милош Благојевић, „Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године“, *Историјски Гласник 1–2* (1987): 29–42.

[43] Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, 225.

ски владари нису чак ни манастире ослобађали од крајишке војске.⁴⁴ Тако деспот Стефан Лазаревић људе који су припадали манастиру Ватопед није ослободио војске у „*крајини мейшоха новобрдској*“.⁴⁵ Ова деспотова одлука не треба да чуди, јер у време „страха турског“ није било села, града, трга или манастира који су били безбедни ако нису били ваљано војнички заштићени.

Необучени и слабо наоружани сељаци нису имали велике шансе када је нападала нека већа и добро опремљена војска, али су зато сталним узнемиравањем и закрчивањем путева (нпр. постављањем дебла на путеве) ометали и уносили страх и тензију у непријатељски табор. Такав начин ратовања примењен је 1359. године у рудничким планинама, када је са севера напао угарски краљ Лудовик I, чија је војска стално била узнемиравана од српских сељака тог краја.⁴⁶

Док је у крајиштима била обавезна мобилизација свих расположивих људи тог краја, код заманичке војске је подразумевано ангажовање свих расположивих, за ношење оружја способних људи на нивоу целе државе.⁴⁷ Заманичкој војсци се прибегавало у крајњој нужди, када је цела држава била у опасности и када је претио њен потпуни слом.⁴⁸ Највероватније су се заманички одреди сами снадбевали, тј. од своје куће.⁴⁹

У немирно време сталног „страха од Турака“, када је опасност висила у ваздуху и војевање била једна од главних работа, српски владари су одступали од вековне

[44] О страху у средњем веку, укључујући и страх од Турака, видети у: Радивој Радић, *Страх у јужној Византији, 1180–1453, I–II* (Београд: Стубови културе, 2000); Žan Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka). Opsednuti grad* (Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003²).

[45] Александар Соловјев и Владимир Мошин, *Грчке њовеље српских владара*, 305.

[46] Константин Јиречек, *Историја Срба II*, 105; Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Бојородица Градачка у историји српског народа“* (1993): 68.

[47] Стојан Новаковић, *Стара српска војска*, 68–69; Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, 188.

[48] Андрија Веселиновић, *Држава српских деспота*, 186.

[49] Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулчарска работа у Србији средњег века“, *Глас Скопској научној друштва II* (1927): 63–65.

праксе ослобађања манастира од војске и давања за њу. Тако је монахиња Евгенија (кнегиња Милица) са синовима Стефаном и Вуком, у повељи издатој манастиру Лаври 1395. године ослободила манастирске људе свих работа: „... *разве рабоше великаѿо ѿсѿодара која ће ѿриши на всу земљу срѿску, шѿзи и они да рабошају ѿрема моки их*“.⁵⁰ Ова работа односила се на давање помоћних трупа за турску војску, на шта су се наследници кнеза Лазара обавезали након битке на Косову.

Још једно питање заслужује да буде размотрено. Наиме, у поменутој повељи монахиње Евгеније и њених синова Стефана и Вука први пут се среће и једна нова дажбина за војску, позната од тада под термином *унч*.⁵¹ Ова дажбина плаћана је два пута годишње, лети и зими, а све становништво, укључујући и оно на манастирским метосима, било је дужно да издваја потребан новац.⁵² Једна унча износила је 20 динара (годишње је на име ове дажбине давано 40 динара).⁵³ Већа пажња придавана је летњим унчама, највероватније јер су војни походи вођени у том годишњем добу.⁵⁴ Велика новчана средства добијана на овај начин служила су за подмирење нарасталих војних расхода крајем XIV и у првој половини XV века.⁵⁵ Поред унче, у изворима се ја-

[50] Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѿских држава средњег века*, 496.

[51] „...И ослободихом села ... од унче ...“. Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѿских држава средњег века*, 496.

[52] Било је случајева да су владари ослобађали манастире овог давања, али само у ограниченом временском периоду. Тако је деспот Стефан Лазаревић ослободио Милешеву: „*јакѿо да им јестѿ свобода две ѿдине ош унч...*“. С. Новаковић, *Законски сѿоменици срѿских држава средњег века*, 607; Андрија Веселиновић, „Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви“, *Стара срѿски архив 2* (2003): 198.

[53] Милош Благојевић, „Унче“ у: *Лексикон срѿској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михаљчић (Београд: Knowledge, 1999), 762.

[54] Стојан Новаковић, *Законски сѿоменици срѿских држава средњег века*, 528.

[55] Поред војних издатака за рат против Турака, у периодима када је владао мир између Деспотовине и Османлија, српски владари су били у обавези да плаћају трибут султану и да шаљу помоћне одреде када би то султан затражио, што је додатно оптерећивало благостању српских владара. О плаћању трибута Турцима опширније видети у: Момчило Спремић, „Турски трибутари у XIV и XV веку“, у: *Прекинућ усѿон. Срѿске земље у јужном средњем веку*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уѿбенике и наставна средства, 2005): 275–327.

вљају термини *војниц*⁵⁶ и *војшйайи*.⁵⁷ Иако се срећу под различитим терминима, ове дажбине највероватније су биле једно те исто.⁵⁸

Страх и пустошење које је турска војска стварала међу српским живљем навели су владаре из кућа Лазаревић и Бранковић да боље организују војску, затим да прошире ову обавезу и на манастирске људе, али и да уведу нове дажбине које је плаћало зависно становништво. Сви напори спроведени у циљу одбране земље од најезде Турака ипак нису били довољни. До краја XV века све српске земље пале су под власт Османлија.

Извори

Владимир Алексић, „Повеља цара Стефана Душана властеличићу Иванку Пробиштитовићу“, *Сѣари срѣски архив 8* (2009): 69–80.

Андрија Веселиновић, „Повеља деспота Стефана Лазаревића манастиру Милешеви“, *Сѣари срѣски архив 2* (2003): 193–202.

Жарко Вујошевић, „Хрисовуља цара Стефана Душана Хиландару о селу Потолину“, *Сѣари срѣски архив 5* (2006): 115–137.

Душанов законик, приредио Ђорђе Бубало (Београд: Завод за уџбенике; Службени гласник, 2010)

Драгић Живојиновић, „Скопска хрисовуља цара Душана за келију Светог Саве Јерусалимског у Кареји (Хил. 31)“, *Сѣари срѣски архив 7* (2008): 59–70.

Драгић Живојиновић, „Велика прилепска хрисовуља цара Стефана Душана Карејској келији Светог Саве (Хил. 149)“, *Сѣари срѣски архив 7* (2008): 71–90.

[56] Franz Mikosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii*, 334; Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века*, 66, 607.

[57] Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века*, 528, 531.

[58] У прилог овој тврдњи иде повеља деспота Ђурђа Бранковића манастиру Св. Пантелејмона, где стоји: „... а шшо су унче лейшнје војшйайшк, онози да се сбира у кућу јосјодсѣва ми, да се ѿемзи ошйравља војска“. Цитирани део исправе деспота Ђурђа на недвосмислен начин потврђује и то за шта је ова дажбина служила српском владару – за опремање војске. Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века*, 528.

Милош Ивановић, „Хрисовуља краља Стефана Душана којом хиландарском пиргу у Хрусији поклања Цркву Св. Богородице у Липљану“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 33–64.

Марија Копривица, „Хрисовуља краља Стефана Душана Хтетовском манастиру“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 143–179.

Franz Mikosich, *Monumenta Serbica spectantia historiam Serbiae, Bosnae, Ragusii* (Viennae: Apud guilelmum Braumuller, 1858)

Раде Михаљчић, *Закони у сѣарим срѣским исѣравама* (Београд: САНУ, 2006)

Синиша Мишић и Татјана Суботин-Голубовић, *Свешоарханђеловска хрисовуља* (Београд: Историјски институт, 2003)

Синиша Мишић, „Хрисовуља цара Стефана Душана о оснивању Злетовске епископије“, *Сѣари срѣски архив 13* (2014): 181–206.

Стојан Новаковић, *Законски сѣоменици срѣских држава средњеје века* (Београд: Српска краљевска академија, 1912)

Александар Соловјев, *Огабрани сѣоменици срѣској ѿрава (ог XII до краја XV века)* (Београд: Геца Кон, 1926)

Александар Соловјев и Владимир Мошин, *Грчке ѿвевље срѣских владара* (Београд: Српска краљевска академија, 1936)

Марко Шуица, „Повеља кнеза Лазара којом се Хиландару прилаже црква Ваведена Богородичиног на Ибру“, *Сѣари срѣски архив 3* (2004): 107–123.

Литература

Marko Aleksić, *Mediaeval swords from southeastern Europe. Material from 12th to 15th Century* (Belgrade: Dedra, 2007)

Милош Благојевић, „Закон светог Симеона и светог Саве“, у: *Немањићи и Лазаревићи и срѣска средњовековна државност*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2004): 191–246.

Милош Благојевић, „Крајишта средњовековне Србије од 1371. до 1459. године“, *Исѣоријски ѿласник 1–2* (1987): 29–42.

Милош Благојевић, „Оброк и приселица“, *Исѣоријски часопис 18* (1971): 165–188.

- Милош Благојевић, „Соће – основни порез средњовековне Србије: једна перпера или кабао жита“, *Глас САНУ СССХС*, књ. 11 (2001): 1–44.
- Милош Благојевић, *Србија у доба Немањића* (Београд: Вајат, 1989)
- Милош Благојевић, *Српска државност у средњем веку* (Београд: Српска књижевна задруга, 2011)
- Иван Божић, *Доходак царски (Поводом 198. члана Душановог законика Раковачкој рукойиса)* (Београд: САНУ, 1956)
- Иван Божић, „Коњ добри и оружје (Уз члан 48. Душановог законика)“, *Зборник Мајице српске за друштвене науке* 13–14 (1959): 85–92.
- Андрија Веселиновић, „Чачански крај у средњем веку“, у: *Зборник радова „Бојородица Градска у историји српског народа“* (1993): 57–80.
- Андрија Веселиновић, *Држава српских десиоша* (Београд: Војска, 1995)
- Милан Влајинац, „Бедба и заманица као мобарска и кулучарска работа у Србији средњег века“, *Глас Скојској научној друштва II* (1927): 47–66.
- Žan Delimo, *Strah na Zapadu (od XIV do XVIII veka). Opседnuti grad (Sremski Karlovci – Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, 2003²)*
- Константин Јиречек, *Историја Срба II* (Београд: Научна књига, 1952)
- Јованка Калић, *Срби у њозном средњем веку* (Београд: Завод за уџбенике, 2012)
- Esad Kurtović, *Konj u srednjovjekovnoj Bosni* (Sarajevo: Univerzitet, 2014)
- Лексикон српској средњег века*, уредници Сима Ђирковић и Раде Михалчић (Београд: Knowledge, 1999)
- Смиља Марјановић-Душанић, „Владар као ратник“, у: *Зборник Филозофској факултета у Београду 16* (1989): 125–146.
- Раде Михалчић, „Војнички закон“, у: *Зборник Филозофској факултета у Београду 12–1* (1974): 305–309.
- Стојан Новаковић, *Сџара српска војска* (Београд: Краљевско-српска државна штампарија, 1893)
- Сидни Пеинтер, *Историја средњег века (284 – 1500)* (Београд: Слио; Бања Лука: Глас српски, 1997)
- Марко Поповић, „Вештина ратовања и живот војника“, у: *Привајни живој у српским земљама средњег века*, приредиле Смиља Марјановић-Душанић и Даница Поповић (Београд: Слио, 2004): 218–245.
- Радивој Радић, *Сџрах у њозној Византији, 1180–1453, I–II* (Београд: Стубови културе, 2000)
- Момчило Спремић, „Турски трибутари у XIV и XV веку“, у: *Прекинућ усјон. Српске земље у њозном средњем веку*, уредник Радош Љушић (Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2005): 275–327.
- Никола Стијеповић, *Српска феудална војска са крајким њрељедом војне историје* (Београд: Војно дело, 1954)
- Теодор Тарановски, *Историја српској њрава у немањићкој држави* (Београд: Службени лист СРЈ, 1996²)
- Ђуро Тошић, „Сточарство у средњовековној требињској области“, *Историјски џласник 1–2* (1995): 37–50.
- Ђуро Тошић, *Требињска област у средњем вијеку* (Београд: Историјски институт САНУ, 1998)
- Сима Ђирковић, „Један помен соћа на Пелопонезу“, у: *Зборник радова Визанџолошкој инстџиџуџа 7* (1961): 147–151.
- Сима Ђирковић, „Рат и друштво: најамници и њихова цена“, у: *Рабојници, војници, духовници. Друштва средњовековној Балкана*, уредник Властимир Ђокић (Београд: EQUILIBRIUM, 1997): 349–366.
- Гавро Шкриванић, *Оружје у средњовековној Србији, Босни и Дубровнику* (Београд: Научно дело, 1957)
- Марко Шуица, *Вук Бранковић. Славни и велможни џосјодин* (Београд: Еволута, 2014)

“ARMY” AS LABOUR OF DEPENDENT POPULATION

Dependent population in the medieval Serbian countries was burdened by many working obligations known from sources as “*hard and easy tasks*”. Within these burdens there was also an obligation called simply “*the army*”. When examining the role of serfs, we came to a conclusion that they had a double role in military activities – direct and indirect. They indirectly participated in those activities by providing a complete economic support to the lord they served. Consequently, the lord was free to devote himself exclusively to military affairs. Besides that, an economically secure feudal lord could afford very expensive equipment indispensable to a medieval nobleman. Direct role of the dependent population included their personal participation in military invasions as auxiliary, lightly-armed troops, as well as providing logistic support to the invasion. Besides that, villages through which the army passed had to provide food for soldiers and horses as

well as accommodation. At the end of the 14th century, a new tax was introduced (known from the sources as military tax), whose purpose was to finance growing military expenses in times of constant wars against the Turks.

This paper was a modest attempt to put light on the role of lower classes of population in the medieval Serbian countries during war encounters, both offensive and defensive. Their importance was immeasurable but often neglected because the sources always insisted on the importance of the rulers and lords. Within feudal socio-economic relationships where a man was determined by belonging to a certain class, it could not have been different. All narrative sources were written by the members of higher social classes for whom dependent population was not in focus and, therefore, contribution of lower classes in military matters was often suppressed to the margins of history.

Nikola MINOVIĆ, MSc

„L'armée“ comme besogne de la population vassale

La population vassale dans les pays serbes du Moyen-Âge fut encombrée par de nombreuses obligations laborieuses, de sources connues en tant que „grandes et petites besognes“. Dans le cadre de ces charges exista également l'obligation nommée tout simplement „armée“. Examinant en détail le rôle des serfs féodaux, on arriva à la conclusion qu'ils eurent un double rôle dans les besognes militaires – direct et indirect. Ils effectuèrent une participation de manière directe de sorte que par leur travail ils pouvaient économiquement aux besoins du seigneur auquel ils furent soumis. Grâce à cela, il fut libre pour se consacrer uniquement aux affaires militaires. De plus, le feudataire économiquement pris en charge, put également se payer un équipement de grande valeur, indispensable au chevalier du Moyen-Âge. Le rôle direct de la population vassale inclua la participation personnelle aux campagnes dans le rôle de troupes alliées, légèrement armées, ainsi que l'action de procurer un soutien logistique à la campagne. En dehors de cela, les villages à travers desquels l'armée passa, durent donner des denrées alimentaires aux soldats

et aux chevaux, mais aussi assurer leur hébergement. À la fin du XIVème siècle, une nouvelle contribution fut introduite (d'origine connue comme „*unce*“, „*vojnica*“ ou „*vojstatik*“), dont l'affectation fut le financement des frais militaires augmentés durant la période de guerres constantes contre les Turcs.

Cette étude fut une tentative modeste pour éclaircir plus ou moins le rôle des couches inférieures de la population des pays serbes du Moyen-Âge dans les engagements guerriers, autant offensifs que défensifs. Leur importance fut incommensurable, souvent mise à l'écart, parce que dans les sources d'origine on attachait une importance principale aux souverains et à la noblesse. Dans le cadre des relations socio-économiques féodales, où l'homme fut défini par son appartenance à une classe déterminée, il ne pouvait en être autrement. Toutes les sources narratives provinrent de la plume des couches supérieures de la société, auxquelles la population vassale ne fut pas le centre des intérêts, si bien que la contribution des couches inférieures dans les affaires militaires fut refoulée en marge de l'histoire.

Nikola MINOVIC, M.A.